

تاریخ پژوهان معاصر در حوزه‌های علمیه

مهدی سالاری
عضو حلقه علمی تاریخ

چکیده: عالمان شیعه در طول تاریخ همواره در کنار فقه و اصول، توجهی به تاریخ نیز داشته‌اند و در این زمینه صاحب اثر بوده‌اند. در این مقاله ۳۸ تن از تاریخ‌پژوهان حوزه در سده اخیر شناسایی، و به ترتیب تاریخ معرفی و آثار ایشان فهرست شده است.

کلیدواژگان: تاریخ اسلام، تاریخ‌پژوهان، حوزه علمی، آثار تاریخی.

مقدمه

شناخت انسان‌های بزرگ همواره مورد توجه دانش‌پژوهان و علم‌اندوزان بوده است و کنج‌کاو بوده‌اند که بدانند این افراد چگونه زیسته‌اند و بر سختی‌های روزگار چگونه فائق آمده‌اند. شناخت مورخان معاصر نیز از این قاعده استثنای نیست. تاکنون کاری مستقل و جامع در رابطه با مورخان معاصر حوزه علمی صورت نگرفته است. افزون بر آن، تاریخ به عنوان یک علم در حوزه علمی کمتر مورد توجه قرار گرفته است و به آن چندان اقبال نشانی نمی‌شود، اما با این وجود گروهی به صورت تخصصی در دوره معاصر وارد این عرصه شده و کارهای درخوری را نیز عرضه نموده‌اند. کاری که هم اکنون پیش رو دارید، گزیده‌ای از زندگی‌نامه تاریخ‌پژوهان حوزه‌های علمیه، اعم نگاران و مورخان است که در صدساله اخیر زیسته‌اند. در این نوشتار گزیده

کوتاهی از زندگی و کتب تاریخی اینان ارائه شده و گزارش مفصل و واکاوی جنبه‌های مختلف زندگی این علما، در سلسله مقالاتی در آینده‌ای نزدیک خواهد شد.

۱. سید حسن صدر (۱۲۷۲-۱۳۵۴ ه.ق)

ایشان در کاظمین چشم به جهان گشود، دروس مقدماتی را در همان‌جا گذراند و سپس به نجف رفت. مدت هفده سال در حوزه نجف، حکمت، کلام، فقه، اصول و سایر علوم اسلامی را فرا گرفت و در فقه و اصول به درجه اجتهاد رسید. در سال ۱۲۹۱ ه.ق به سامرا رفت و مدت ۷ سال اقامت کرد و در سال ۱۳۱۴ ه.ق به زادگاهش کاظمین برگشت. او سرانجام در سن هشتاد و دو سالگی چشم از جهان فرو بست!

آثار تاریخی:

۱. تأسیس الشيعة الكرام لسائر فنون الاسلام؛
۲. سبیل الصالحین؛
۳. نه‌ایة (فضایل و مناقب اهل بیت علیهم‌السلام)؛
۴. تکملة أمل الأمل؛
۵. وفيات الاعلام من الشيعة الكرام؛
۶. الشيعة و فنون الاسلام.

۲. شیخ عباس قمی (۱۲۹۴-۱۳۵۹ ه.ق)^۲

او در قم متولد شد دروس مقدماتی را همان‌جا فرا گرفت. در سال ۱۳۱۶ راهی نجف اشرف گردید و در درس مرحوم میرزا حسین نوری شرکت جست. در سال ۱۳۲۲ به قم بازگشت و مشغول تألیف و تدریس و وعظ و ارشاد مردم شد و تا سال ۱۳۲۹ ه.ق در این شهر اقامت داشت. او در سال ۱۳۵۹ درگذشت و پس از تشییع در صحن مطهر علی علیه‌السلام به خاک سپرده شد.^۳

آثار تاریخی:

۱. منتهی الآمال فی ذکر مصائب النبی و الآل؛
۲. کحل البصر فی سیره سید البشر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم؛

۱. حدیث اندیشه، بهار و تابستان ۱۳۸۲، شماره ۵ و ۶ ترجمه علی‌رضا کاوانی، ص ۱۱۳.

۲. ز: علامت اختصاری تاریخ زاده شدن؛ د: علامت اختصاری تاریخ درگذشت.

۳. علی دوانی، مفاخر اسلام، ج ۱، ص ۲۰.

۳. الفوائد الرضوية في احوال العلماء الامامية؛

۴. الكنى و الالقاب؛

۵. تتممة المنتهى في وقايع ايام الخلفاء؛

۶. نفس المهموم في مقتل الحسين المظلوم عليه السلام؛

۷. بيت الاحزان في مصائب سيد النسوان؛

۳. معلم حبيب آبادی (۱۳۰۸-۱۳۶۱ هـ.ق)

در بر خوار یکی از بخش‌های اصفهان به دنیا آمد. تا سال ۱۳۲۲ برخی از علوم مقدماتی را آموخت. چند سالی را ترک تحصیل کرد و دوباره در سال ۱۳۲۸ به تحصیل ادامه داد، اما نه به صورت مرتب و در مدرسه، بلکه از اشخاص مختلف علوم گوناگونی را آموخت. در سال ۱۳۵۸ به اصفهان آمد و مشغول تحصیل و تدریس شد. سرانجام در سال ۱۳۶۱ دار فانی را وداع گفت!

آثار تاریخی:

۱. مکارم الآثار در احوال دوره قاجار (۱۲ ج)؛

۲. کشف الخبیه عن مقبرة الزینبیه؛

۳. اعراضة الاخوان در سفرنامه خراسان؛

۴. احوال علمای مسجدشاهی اصفهان؛

۵. احوال شیخ الاسلام‌های اصفهان؛

۶. احوال شیخ محمدرضا مسجدشاهی؛

۷. رشحات سمایی در شرح حال شیخ بهایی؛

۸. مختصر التواریخ؛

۹. شرح حال شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا؛

۱۰. کتاب قبور عتبات عالیات و قبور بین راه از اصفهان تا عراق.

۴. سید محسن امین (۱۲۸۴-۱۳۷۱ هـ.ق)

در شقراء جبل عامل دیده به جهان گشود. علوم مقدماتی را آموخت و در سال ۱۳۰۸ برای ادامه تحصیل رهسپار نجف اشرف شد و تحصیل سطح و خارج را آغاز نمود. او نزد اساتیدی چون:

. جمعی از پژوهش‌گران، گلشن ابرار، ج ۴، ص ۴۸۳.

شیخ فتح‌الله (شیخ الشریعة)، شیخ محمد کاظم خراسانی (صاحب کفایة) شیخ رضا همدانی (صاحب مصباح الفقیه) شاگردی کردند. او سرانجام در نیمه شب یکشنبه ۴ رجب ۱۳۷۱ وفات یافت.^۱

آثار تاریخی:

۱. اعیان الشیعة؛
۲. لواعج الأشجان فی مقتل الحسین علیه السلام؛
۳. المجالس السنیة فی مناقب و مصائب العترة النبویة؛
۴. الشیعة فی مسار التاريخ.

۵. سیّد عبدالحسین شرف‌الدین (۱۲۹۰-۱۳۷۷ هـ.ق)

در شهر کاظمین دیده به جهان گشود. در هشت سالگی در محضر پدر خود، به ادبیات عرب پرداخت. شرف‌الدین، تحصیلات فقهی و اصولی خویش را نزد دو استاد معروف حوزه علمیه سامرا، شیخ حسن کربلایی و شیخ باقر حیدر آغاز کرد. او پس از دوازده سال تحصیل، تحقیق و مناظرات علمی و اعتقادی، به مرتبه بلند فقاقت و اجتهاد دست یافت. او سرانجام در روز دوشنبه ۸ جمادی‌الثانی سال ۱۳۷۷ هـ.ق، پس از ۸۷ سال درخشش خاموش شد.^۲

آثار تاریخی:

۱. المراجعات؛
۲. الكلمة الغراء فی تفضیل الزهراء؛
۳. النص و الاجتهاد؛
۴. ابوهریه؛
۵. المجالس الفاخرة فی ماتم العترة الطاهرة؛
۶. مؤلفوا الشیعة فی صدر الاسلام؛
۷. زینب الكبرى؛
۸. بغیة الراغبین فی احوال آل شرف‌الدین.

۱. جمعی از پژوهش‌گران، گلشن ابرار، ج ۲، ص ۶۰۸.
همان، ص ۶۵۴.

۶. محمد ابراهیم آیتی (۱۳۳۳-۱۳۸۴ ه.ق)

در روستای گازار از توابع بیرجند دیده به جهان گشود. مقدمات عربی را نزد پدرش فرا گرفت، سپس به بیرجند رفت و بعد از یک سال به مشهد رفت. آیتی پس از فراگیری دروس حوزه به دانشگاه رفت و در کنار تدریس به تحصیل نیز پرداخت. او سرانجام در سن ۵۱ سالگی دار فانی را وداع گفت.

آثار تاریخی:

۱. تاریخ پیامبر اسلام ﷺ؛
۲. بررسی تاریخ عاشورا؛
۳. آندلس یا تاریخ حکومت مسلمین در اروپا؛
۴. سیمای امیر المؤمنین علیه السلام از مسجد الحرام تا مسجد کوفه؛
۵. گفتار عاشورا؛
۶. شهداء الاسلام فی عصر الرسالة؛
۷. خطبه‌های رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم.

۷. محمد علی هبة‌الدین شهرستانی (۱۳۰۱-۱۳۸۸ ه.ق)

در سامرا به دنیا آمد. برای تحصیل به کربلا و سپس به نجف رفت. او در فعالیت‌های مختلف سیاسی همچون جنگ علیه انگلیسی‌ها در جنگ جهانی اول شرکت کرد. و او توانست نزدیک به سی عنوان کتاب به رشته تحریر در آورد.

آثار تاریخی:

۱. الأثر الحمید فی تاریخ زید الشہید؛
۲. الشیخان و مقتل عثمان؛
۳. نهضة الحسین علیه السلام.

۸. شیخ محمد حسن رازی معروف به آقا بزرگ تهرانی (۱۲۹۲-۱۳۸۹ ق)

در تهران متولد شد و پس از فراگیری مقدمات و سطح، در سن بیست و یک سالگی عازم نجف اشرف گردید و سال‌ها از درس‌های پربرکت آخوند خراسانی، مرحوم سید

. جمعی از پژوهش‌گران، گلشن ابرار، ج ۲، ص ۶۹۳.

محمد کاظم یزدی، میرزای مجاهد و شیخ‌الشریعه اصفهانی استفاده نمود و به مراتب اجتهاد رسید و در علم رجال متبحر گشت. بیشتر سنوات عمر او در نجف اشرف سپری شد و سرانجام در سال ۱۳۸۹ هـ. ق. در آنجا وفات نمود.

آثار تاریخی:

۱. الذریعة الی تصانیف الشیعة (۲۶ ج)؛
۲. طبقات اعلام الشیعة، شامل (۱۱ ج)؛
۳. مصفی المقال فی مصفی علم الرجال،
۴. المشیخة؛
۵. توضیح الرشاد فی تاریخ حصر الاجتهاد.

۹. شیخ عبدالحسین امینی (ز ۱۳۲۰ - ۱۳۹۰ ق)

امینی در روستای (سردها) از توابع شهرستان سراب به دنیا آمد. مقدمات علوم را در مدارس تبریز آموخت و سپس راهی نجف اشرف گردید و در آنجا از محضر اساتید بزرگ آن دیار کسب علم نمود تا به درجه اجتهاد رسید. او در علوم اسلامی مانند تفسیر، حدیث، درایه، فقه، تاریخ و علم رجال استادی بی‌مانند بود. علامه امینی سرانجام در سال ۱۳۹۰ هـ. ق. در تهران جان به جان آفرین سپرد!

آثار تاریخی:

۱. الغدیر (۱۳ ج)؛
۲. سیرتنا و سنتنا؛
۳. شهداء الفضیلة.

۱۰. عبدالرزاق موسوی مفرم (ز ۱۳۱۶ - ۱۳۹۱ ق)

در نجف دیده به جهان گشود. از همان اوایل نوجوانی شروع به تحصیل علوم دینی

. سرگذشت نیکان به آدرس اینترنتی

<http://www.shaaer.com/nikan/gharn14/nikan105.htm>

نمود و به درجات بلندی از علم رسید!.

آثار تاریخی:

۱. مقتل الحسين عليه السلام؛
۲. زید الشہید؛
۳. المختار بن عبید الثقفی؛
۴. السيدة السکينة؛
۵. الصديق الزهر عليه السلام؛
۶. الامام زين العابدين عليه السلام؛
۷. الامام رضا عليه السلام؛
۸. الامام جواد عليه السلام؛
۹. قمر بنی هاشم العباس؛
۱۰. علی اکبر؛
۱۱. الشہید مسلم بن عقيل؛
۱۲. سر الايمان في شهادة الثالثة؛
۱۳. يوم الاربعين عند الحسين عليه السلام؛
۱۴. المنقذ الاكبر محمد عليه السلام؛
۱۵. حسين بن علي عليه السلام؛
۱۶. عاشورا في الاسلام؛
۱۷. الاعياد في الاسلام؛
۱۸. ذكر المعصومين؛
۱۹. زينب العقيلة؛
۲۰. میثم تمار؛
۲۱. ابوذر الغفاری؛
۲۲. عمار بن یاسر؛
۲۳. نقد التاريخ في مسائل ست؛
۲۴. ربائب الرسول عليه السلام؛
۲۵. يوم الغدير.

۱۱. سید محمدهادی میلانی (۱۳۱۳-۱۳۹۶هـ.ق)

در نجف به دنیا آمد. مقدمات را نزد شیخ ابراهیم همدانی و ملاحسن تبریزی خواند و در دوره خارج فقه و اصول از محضر آیت‌الله شیخ الشریعة اصفهانی، آیت‌الله میرزا حسین نایینی و آیت‌الله شیخ محمدحسین اصفهانی بهره جست و به مقام رفیع اجتهاد نایل شد. وی در سال ۱۳۳۲ هـ.ش به مشهد آمد. و سرانجام در روز جمعه ۲۹ رجب ۱۳۹۵هـ.ق/ ۱۷ مرداد ۱۳۵۴ در مشهد چشم از جهان فرو بست و در روضه رضوی مدفون گردید.

آثار تاریخی:

۱. قادتنا کیف نعرفهم (۸ج).

۱۲. محمدجواد مغنیه (۱۳۲۱-۱۴۰۰هـ.ق)

در بیروت دیده به جهان گشود. دروس حوزوی را در نجف به پایان رساند و در سال ۱۳۵۴ به دیار خود برگشت و به کار قضاوت پرداخت. پس از مدتی از کار خود استعفا داد و به تحقیق و تدوین روی آورد. سرانجام در سال ۱۹۷۹ میلادی در سن ۷۶ سالگی چشم از جهان فرو بست و به نجف منتقل گردید و در آنجا به خاک سپرده شد. او بیش از ۳۰ جلد کتاب را به چاپ رسانده است.

آثار تاریخی:

۱. امامة علی علیه السلام و العقل؛

۲. دول الشیعة فی التاریخ؛

۳. الشیعة و الحاکمون؛

۴. اهل البیت علیهم السلام؛

۵. مع بطلانة كربلاء؛

۶. فضائل الامام علی علیه السلام؛

۷. مع علماء النجف؛

۸. فلاسفة الشیعة حیاتهم و آراؤهم.

۱. جمعی از پژوهش‌گران، گلشن ابرار، ج ۲، ص ۷۶۵.
صائب عبدالحمید، معجم مورخی الشیعة، ج ۲، ص ۱۵۰.

۱۳. هاشم معروف الحسنى (۱۳۳۸-۱۴۰۵هـ.ق)

در صور به دنیا آمد. در حوزه نجف دروس حوزوی را به پایان برد و سپس به لبنان برگشت و به عنوان استاد در حوزه علمیه مشغول به تدریس شد. او توانست آثار فراوانی را به رشته تحریر درآورد و سرانجام در سال ۱۴۰۵ دار فانی را وداع گفت^۱.

آثار تاریخی:

۱. سیرة المصطفی؛
۲. نقش زن در قیام عاشورا؛
۳. فرقة سبائیة؛
۴. بین التصوف و التشیع؛
۵. سیرة الائمة الاثنی عشر؛
۶. تاریخ الفقه الجعفری؛
۷. شیعه در برابر معتزله و اشاعره؛
۸. الانتفاضات الشیعیة عبر التاريخ.

۱۴. ذبیح الله محلاتی (۱۳۱۰-۱۴۰۶هـ.ق)

در اراک به دنیا آمد. پس از مدتی به نجف مهاجرت کرد و دروس حوزه را در آنجا فرا گرفت و سپس به سامرا رفت و مشغول تحقیق و تألیف شد. در سال ۱۳۷۶ به تهران آمد و تا آخر عمر در آنجا ماند^۲.

آثار تاریخی:

۱. ریاحین الشریعة فی تراجم مشاهیر نساء الشیعة؛
۲. مآثر الکبری فی تاریخ سامرا؛
۳. کشف الکواکب (۲ج)؛
۴. کشف الغاشیة فی حیاة ام المؤمنین عایشه؛
۵. قضاوت های حضرت امیر المؤمنین علیه السلام؛
۶. قلائد النحور فی وقایع الایام و الشهور؛
۷. فرسان الهجا (زندگانی امام حسین علیه السلام و حوادث کربلا)؛
۸. کشف البیان؛

۱. مجله منهاج، تابستان ۱۳۸۱، شماره ۷، ص ۲۹۶.
 ۲. جمعی از پژوهشگران، گلشن ابرار، ج ۵، ص ۴۷۱.

۹. تاریخ سامرا.

۱۵. سید محمد کاظم قزوینی (۱۳۴۸-۱۴۱۵ق)

در کربلا دیده به جهان گشود. تحصیلات خود را در همان شهر و نزد پدر خود شروع کرد و تدریس فقه و اصول را در مدرسه حلی کربلا دنبال کرد. در سال ۱۴۰۰ به قم آمد و به تألیف پرداخت.

آثار تاریخی:

۱. سیرة الرسول الاعظم (ج ۲)؛
۲. علی علیه السلام من مهد الی اللحد؛
۳. فاطمة الزهرا من المهد الی اللهد؛
۴. عاشورا غم‌بارترین روز تاریخ؛
۵. موسوعة الامام الصادق علیه السلام؛
۶. الاسلام الصحيح يتجلی فی مذهب اهل البيت علیهم السلام؛
۷. فاجعه الطف او مقتل الحسين علیه السلام.

۱۶. سید عبدالعزیز طباطبایی (۱۳۴۸-۱۴۱۶ه.ق)

در نجف به دنیا آمد و با اشراف پدرش مراحل آغازین دانش را طی کرد. پانزده سال داشت که به قم کوچید و مدتی مشغول تحصیل بود و از درس مرحوم آية الله سید رضا صدر استفاده کرد. یک سال بعد به نجف اشرف برگشت و در نزد اساتیدی چون آية الله العظمی سید ابوالقاسم خویی، سید عبدالهادی شیرازی، میرزا محمدعلی اردوبادی مشغول کسب علم گردید. محقق طباطبایی در سال ۱۳۹۶ه.ق (۱۳۵۶ه.ش) به ایران مهاجرت کرد و در شهر قم، اقامت گزید. او سرانجام در رمضان المبارک ۱۴۱۶ چشم از جهان فرو بست.^۲

آثار تاریخی:

۱. المهدی علیه السلام فی السنة النبویة؛
۲. حیاة الشیخ یوسف بحرانی؛

۱. رجوع کنید به آدرس اینترنتی

<http://www.shahrvandemrouz.com/content/3882/print.aspx>

۲. <http://www.hawzah.net/Hawzah/Daneshvars/DaneshvarView.aspx?LanguageID۲>

۱&DaneshvarID ۱۳۸۸/۳/۵ سیمه‌دی سلیمانی آشتیانی. تاریخ مراجعه:

۳. الحسین علیه السلام والسنة؛
۴. نتایج الاسفار؛
۵. قید الاوابد و جمع الشوارد؛
۶. اهل البيت علیهم السلام فی المكتبة العربية؛
۷. الغدير فی التراث الاسلامی؛
۸. حياة الشيخ المفید؛
۹. مكتبة العلامة الحلّی؛
۱۰. فی رحاب نهج البلاغه؛
۱۱. مخطوطات اللغة العربية؛
۱۲. فهرست تصانیف کراچی؛
۱۳. فهرست منتجب الدین؛
۱۴. الاربعون المنتقى من مناقب المرتضى؛
۱۵. عقد الدرر فی اخبار المهدي المنتظر؛
۱۶. مقتل امير المؤمنين علیه السلام از ابن ابی دنیا؛
۱۷. علی ضفاف الغدير؛
۱۸. انباء السماء برزیه کربلا؛
۱۹. مستدرک الذریعة؛
۲۰. اضواء علی الذریعة؛
۲۱. مهذب الذریعة؛
۲۲. معجم اعلام الشیعه؛
۲۳. تعلیقات علی طبقات اعلام الشیعه؛
۲۴. تنظیم و تصحیح نقباء البشر.

۱۷. محمد شریف رازی (۱۳۴۰-۱۴۲۱ هـ.ق)

در شهر ری دیده به جهان گشود. تحصیلات جدید را تا متوسطه ادامه داد. در سن ۱۷ سالگی به قم مهاجرت کرد و به تحصیل علوم دینی پرداخت. مقدمات را نزد استادانی چون ادیب تهرانی فرا گرفت و سطوح عالی را نزد آیات عظام خمینی، علیهم السلام آموخت. در سال ۱۳۶۲ به نجف رفت و ادامه تحصیل داد.

او سرانجام در سن ۷۹ سالگی دار فانی را وداع گفت.^۱

آثار تاریخی:

۱. زندگانی حضرت عبدالعظیم الحسنی و امامزادگان مجاورش؛
۲. آثار الحجّة (یا دایرة المعارف حوزه علمیه قم) ۳ج؛
۳. رساله برهان (در خدمات و شرح زندگی حجت الاسلام برهان)؛
۴. زندگی عالم مجاهد آیت الله کاشانی؛
۵. گنجینه دانشمندان (۹ج)؛
۶. شرح زندگانی و مشایخ و اساتید آیت الله شیخ محمدحسین نجفی عاملی؛
۷. اختران فروزان ری و تهران؛

۱۸. سید مهدی روحانی (۱۳۴۳-۱۴۲۱هـ.ق.)

در قم به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی خود را نزد پدر گذراند. در نوزده سالگی به نجف رفت و سپس فقه و اصول را در محضر آیات عظام حجت، بروجردی و خوانساری فرا گرفت. او در کنار دروس حوزه به تحقیق در علوم تفسیر، حدیث، تاریخ، کلام و مذاهب اسلامی پرداخت. ایشان سرانجام در سن ۷۷ سالگی چشم از جهان فرو بست.^۲

آثار تاریخی:

۱. رجال قم؛
۲. فرقة السلفية و تطوراتها فی التاريخ؛
۳. تاریخ فرق و مذاهب اسلامی (۲ج).

۱۹. سید مرتضی عسکری (۱۳۳۸-۱۴۲۸هـ.ق.)

در شهر سامرا پای به عرصه هستی نهاد. در کودکی والدینش را از دست داد. در ۱۰ سالگی او را به مدرسه علوم دینی فرستادند. دوران نوجوانیش در کتابخانه جدش - که وکیل میرزای شیرازی بود - سپری شد. آیت الله عسکری در سال ۱۳۱۰ در دوران مرجعیت، آیت الله العظمی حاج

۱. محمد شریف رازی، کرامات صالحین، ص ۴۸.

۲. فصلنامه علمی تخصصی علوم حدیث، شماره ۲۱، سال ششم، بخش ویژه، یادمان حدیث پژوهان بزرگ، ۱۳۷.

شیخ عبدالکریم حایری به قم آمد و دروس سطح عالی و مباحث اخلاق، تفسیر، کلام، تهذیب رانزد آیات عظام مرعشی، شریعتمدار ساوجی، پایین شهری، امام خمینی، حاج میرزا خلیل کمرهای تلمذ کرد.^۱

او پس از هشتاد سال تحقیق و تألیف در سن ۹۰ سالگی دار فانی را وداع گفت.
آثار تاریخی:

۱. مئة و خمسون صحابی مختلق (ج۳)؛
۲. عبدالله بن سبأ و اساطیر اخری (ج۲)؛
۳. احادیث ام المؤمنین عایشه؛
۴. معالم المدرستین (ج۳)؛
۵. قیام الائمة یا حیاء الدین (ج۱۴)؛
۶. دور الائمة فی احیاء السنة؛

۲۰. علی دوانی (۱۳۵۳-۱۴۲۷ هـ.ق)

در روستای «دوان» متولد شد. در سال ۱۳۲۲ برای تحصیل علوم دینی عازم نجف شد و به مدت پنج سال و نیم در حوزه علمیه نجف نزد اساتیدی چون، شهید آیت الله مدنی، آقا شیخ علی کاشانی، میرزا محمد اردبیلی، محمد غروی، آیت الله محمدرضا طبسی، آیت الله حاج میرزا علی فلسفی تحصیل کرد. در اوایل سال ۱۳۲۷ به کشور بازگشت و پس از ازدواج برای تکمیل تحصیلات خود به قم رفت و در محضر اساتیدی چون علامه طباطبایی، شهید آیت الله صدوقی، امام خمینی و آیت الله بروجردی، فقه و اصول، تفسیر و فلسفه را فرا گرفت و پس از ۲۲ سال دروس حوزه را به پایان رسانید.^۲

آثار تاریخی:

۱. سید رضی مؤلف نهج البلاغه؛
۲. داستان های اسلامی، گزیده ای از داستان های آموزنده تاریخ اسلام؛
۳. مفاخر اسلام (ج۱۲)؛
۴. علامه مجلسی بزرگ مرد علم و دین؛
- لهزندگان وحید بهبهانی؛

۱. کیهان فرهنگ، فروردین ۱۳۸۱، شماره ۱۸۶.

۲. ماهنامه موعود، شماره ۷۲، نگاهی به زندگی نامه استاد علی دوانی، ص ۸۹.

۶. زندگانی آیت‌الله بروجردی.

۲۱. سید جعفر شهیدی (۱۳۴۰-۱۴۲۸ ه.ق.)

در شهرستان بروجرد چشم به جهان گشود. تحصیلات ابتدایی را همان‌جا به پایان رساند و پس از آن عازم نجف شد و تا اجتهاد پیش رفت. وی افزون بر مطالعهٔ درس رسمی حوزه به مسائل تاریخی نیز توجه نشان می‌داد.

او در سال ۱۳۲۷ به ایران آمد. در سال ۱۳۲۸ با دعوت علی‌اکبر دهخدا به همکاری با وی پرداخت. استاد شهیدی در سال ۱۳۲۹ به دانشکده معقول و منقول رفت و در سال ۱۳۳۰ به تدریس در دبیرستان‌های تهران پرداخت و در همان سال انتشار مجلهٔ فروغ علم را عهده‌دار شد. سال ۱۳۳۲ با اخذ مدرک لیسانس فارغ‌التحصیل شد. سپس در دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه تهران ثبت‌نام کرد و در سال ۱۳۳۵ مقطع کارشناسی ادبیات و در سال ۱۳۴۰ مقطع دکترای این رشته را به پایان رساند و در آن دانشکده به تدریس مشغول شد. در هنگام تدریس و اشتغال مدرک کارشناسی الهیات را نیز کسب کرد. شهیدی در سال ۱۳۴۰ مدرک دکترای ادبیات فارسی خود را در رشتهٔ تاریخ و ادبیات از دانشکده ادبیات دانشگاه تهران دریافت کرد و از همان سال به تدریس در دانشگاه پرداخت.^۱

آثار تاریخی:

۱. جنایات تاریخ (۳ ج)؛
۲. چراغ روشن در دنیای تاریک (زندگانی امام سجاد علیه السلام)؛
۳. پس از پنجاه سال پژوهشی تازه پیرامون قیام امام حسین علیه السلام؛
۴. تاریخ تحلیلی اسلام تا پایان امویان؛
۵. زندگانی حضرت فاطمه علیه السلام؛
۶. آشنایی با زندگانی امام صادق علیه السلام؛
۷. زندگانی علی بن الحسین علیه السلام؛
۸. علی از زبان علی، شرح زندگانی امیر المؤمنین علیه السلام.

۲۲. باقر شریف قرشی (۱۳۰۱ش - در حال حیات)

در شهر نجف دیده به جهان گشود. و پس از اتمام مقدمات از سال ۱۳۸۰ هـ. ق مشغول به تحصیل در مقطع خارج فقه و اصول شد. در سال ۱۳۸۲ شمسی به پاس تألیفات ارزنده در زمینه تاریخ معصومان علیهم السلام جایزه ویژه پنجمین دوره کتاب سال ولایت به او اهدا گردید.^۱

آثار تاریخی:

۱. حیاة المحرر الاعظم الرسول الاكرم محمد صلی الله علیه و آله (ج ۳)؛
۲. موسوعة امیر المؤمنین علیه السلام (۱ ج)؛
۳. حیاة سیدة النساء فاطمة الزهراء علیها السلام؛
۴. حیاة الامام الحسن علیه السلام (۲ ج)؛
۵. حیاة الامام الحسین علیه السلام (۳ ج)؛
۶. حیاة الامام زین العابدین علیه السلام (۲ ج)؛
۷. حیاة الامام محمد الباقر علیه السلام (۲ ج)؛
۸. حیاة الامام جعفر الصادق علیه السلام (۷ ج)؛
۹. حیاة الامام موسی بن جعفر علیه السلام (۲ ج)؛
۱۰. حیاة الامام الرضا علیه السلام (۲ ج)؛
۱۱. حیاة الامام الجواد علیه السلام؛
۱۲. حیاة الامام الهادی علیه السلام؛
۱۳. حیاة الامام الحسن العسکری علیه السلام؛
۱۴. حیاة الامام المهدي علیه السلام؛
۱۵. حیاة الشهيد مسلم بن عقیل علیه السلام؛
۱۶. العباس بن علی رائد الكرام و الفداء فی الاسلام؛
۱۷. السیدة زینب رائد الجهاد فی الاسلام؛
۱۸. اهل البيت علیهم السلام فی رحاب القرآن؛
۱۹. اهل البيت علیهم السلام فی ظلال السنة النبویه؛
۲۰. مؤتمر السقیفة (دراسة موضوعیة لخطر حادث فی تاریخ الاسلام السیاسی)؛

۱. منبره شریعتجو، تاریخ انتشار روی سایت ۳۱ خرداد ۸۴. [www/historylib.com](http://www.historylib.com)
Lisl=RT&۶۷۱=DocID?aspxSVViewDocument

۲۳. محمدهادی یوسفی غروی (۱۳۰۳هـ.ش -)

در نجف‌آباد به دنیا آمد. در سال ۱۳۱۸هـ.ش وارد حوزه علمیه نجف‌آباد شد، در سال ۱۳۱۹هـ.ش به نجف رفت. در سال ۱۳۷۱هـ.ش در پی فشار رژیم بعث عراق به ایران بازگشت و در حوزه علمیه قم به اشتغالات علمی و درسی پرداخت.^۱

آثار تاریخی:

۱. آیات الانوار فی فضائل النبی و الائمة الاطهار علیهم السلام؛
۲. موسوعة التاريخ الاسلامی (۵ج)؛
۳. من تاریخ الحدیث حتی عهد معاویة.

۲۴. ابراهیم امینی (۱۳۰۴ش،)

در نجف‌آباد به دنیا آمد. در سال ۱۳۲۶هـ.ش به حوزه علمیه قم رفت و از محضر آیات عظام و استادان بسیاری در فقه و اصول و حکمت بهره برد و در کنار آن به تهذیب نفس و بهره‌مندی از دروس اخلاق اشتغال داشت و در این مدت از تدریس دروس فراگرفته نیز غافل نماند.^۲

آثار تاریخی:

۱. پیامبری و پیامبر اسلام؛
۲. بانوی نمونه اسلام؛
۳. مدینه تا کربلا عرصه حرکت اعتراضی امام حسین علیه السلام.

۲۵. سید هاشم رسولی محلاتی (م ۱۳۰۵ش، -)

در محلات به دنیا آمد. مقدمات را در همان‌جا فرا گرفت و برای ادامه تحصیل به قم مهاجرت کرد. و از استادانی چون شهید مطهری، آیت‌الله گلپایگانی استفاده نمود. او در سه حوزه تصحیح متون، ترجمه و شرح متون و تألیفات شخصی به فعالیت پرداخت و آثار فراوانی را رقم زد.^۳

۱. جمعه ۲۵ مرداد ۱۳۸۷، http://www.yousofi.info/fa/default.aspx/article_۷۵.htm.

۲. <http://www.andishvaran.com MView/User/Profile.aspx?UserID=۹۶۳.۲>

۳. جمعی از پژوهشگران، گلشن ابرار، ج ۴ ص ۶۰۱.

آثار تاریخی:

۱. زندگانی امیرالمؤمنین علی علیه السلام؛
۲. زندگانی حضرت زهرا علیها السلام و دختران آن حضرت؛
۳. زندگانی امام حسن مجتبی علیه السلام؛
۴. زندگانی امام حسین علیه السلام؛
۵. تاریخ اسلام (۳ ج)؛
۶. درس‌هایی از تاریخ تحلیلی اسلام (۴ ج)؛
۷. وصایاء الرسول و الائمة علیهم السلام؛
۸. تاریخ انبیاء.

۲۶. عزیزالله عطار دی (م ۱۳۰۷ ش، ل)

در روستای «بگلر» از توابع شهرستان قوچان به دنیا آمد. در سال ۱۳۲۵ هـ. ش وارد حوزه علمیه قوچان شد و در مدرسه عوضیه ساکن گردید و مشغول به تحصیل شد.

در سال ۱۳۲۷ هـ. ش برای ادامه تحصیل به حوزه علمیه مشهد رفت. و سپس در آذر ماه سال ۱۳۳۱ در اثر تحولی که در افکارش پیدا شد، مشهد مقدس رضوی را ترک گفت و به تهران رهسپار گردید. او از سال ۱۳۳۴ تا سال ۱۳۴۰ به تصحیح متون و همکاری با ناشران و محققان مشغول بود؛ در سال ۱۳۴۳ به عتبات عالیات مشرف شد و حدود یک سال در آنجا توقف کرد و بعد به ایران مراجعت کرد.^۱

آثار تاریخی:

۱. مسند امام مجتبی علیه السلام؛
۲. مسند امام الشهید ابی عبدالله الحسین علیه السلام؛
۳. مسند امام سجاد علیه السلام؛
۴. مسند امام باقر علیه السلام؛
۵. مسند امام کاظم علیه السلام؛
۶. مسند امام رضا علیه السلام؛
۷. مسند امام جواد علیه السلام؛

۱. <http://www.mehrnews.ir/NewsPrint.aspx?NewsID=415016> تاریخ بازدید: ۱۳۸۸/۳/۵

۸. مسند امام هادی علیه السلام؛

۹. مسند امام عسکری علیه السلام؛

۱۰. فرهنگ خراسان (۷ ج).

۲۷. سید احمد حسینی اشکوری (م ۱۳۰۷ ش، -)

در نجف اشرف به دنیا آمد، اصل او به روستای کیارمش از توابع اشکور برمی گردد، در سن ۱۷ سالگی در نجف اشرف ادبیات را فرا گرفت و مقداری از اصول و فقه را نیز آموخت. پس از مدتی به قم هجرت کرد و در جلسات خصوصی بزرگانی همچون علامه طباطبایی شرکت کرد و کسب فیض نمود، در همان حال به تدریس و تحقیق می پرداخت. از کارهای برجسته فرهنگی او تأسیس «مرکز احیاء میراث اسلامی» است.^۱

آثار تاریخی:

۱. اجازات الحدیث لعلامة المجلسی؛

۲. اجازات الحدیث لإمام الحکیم؛

۳. اجازات الحدیث لإمام الشاهرودی؛

۴. التراث فی مکتبة آية الله المرعشی؛

۵. تراجم الرجال (۶ ج)؛

۶. التعریف بالتراث؛

۷. تلامذة العلامة المجلسی والمجازون منه؛

۸. حياة الشريف المرتضى؛

۹. السيدة سکينة بنت علی علیها السلام؛

۱۰. مؤلفات الزیدية (۳ ج)؛

۱۱. أحسن الأثر فی أعلام القرن الخامس عشر؛

۱۲. تحفة الزمن بإجازات أعلام الیمن؛

۱۳. سرود غدیر؛

۱۴. معجم أعلام الإمامية؛

۱. <http://www.newspaper-iran.com/news/1385/1223/8501385.htm>، روزنامه ایران صفحه

۱۵. معجم المؤلفات القرآنية؛
 ۱۶. المفصل فی تراجم الأعلام؛
 ۱۷. مهذب الذريعة إلى تصانيف الشيعة.

۲۸. جعفر سبحانی (م ۱۳۰۸ ش، -)

در دیار تبریز دیده به جهان گشود. و از سال ۱۳۲۳ هـ. ش وارد مدرسه طالبیه تبریز شد و تمام دروس را نزد استادان به نام آن دیار، در مدت ۵ سال گذراند. او در سال ۱۳۲۵ هـ. ش به شهر قم هجرت نمود و دروس سطح را نزد استادانی چون آیت الله میرزا محمد مجاهدی تبریزی، آیت الله میرزا احمد کافی و آیت الله العظمی گلپایگانی به پایان رساند و وارد دوره خارج گردید که این دوره را نیز نزد استادانی چون آیت الله العظمی بروجردی، آیت الله سید محمد حجت کوه کمری، علامه طباطبایی و امام خمینی علیه السلام به پایان برد.^۱

آثار تاریخی:

۱. الحجة الغراء علی شهادة الزهر علیه السلام؛

۲. فروغ ولایت؛

۳. راز بزرگ رسالت تحلیلی از ۲۳ سال زندگی پیامبر اسلام؛

۴. فروغ ابدیت؛

۵. الاثمة الاثنا عشر؛

۶. السيرة المحمدية؛

۷. فراهایی از تاریخ اسلام؛

۸. دور الشيعة فی بناء الحضارة الاسلامیة؛

۹. شخصیت های اسلامی شیعه.

۲۹. محمد جواد حجتی کرمانی (م ۱۳۱۱ ش، -)

در کرمان متولد شد. در سال ۱۳۳۰ هـ. ش به قم رفت و تا سال ۱۳۳۶ هـ. ش در محضر آیت الله بروجردی و امام خمینی علیه السلام به تحصیل فقه و اصول و فلسفه پرداخت.^۲

۱. جمعی از پژوهشگران، گلشن ابرار، ج ۵ ص ۵۸۷.

۲. مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی. <http://www.cgie.org.ir/showbuilderBasp?id=۱۲۶>

آثار تاریخی:

۱. اسرار سقیفه (ترجمه السقیفه)؛
۲. حسین بن علی علیه السلام حماسه تاریخ؛
۳. جلوه مسیح.

۳۰. رضا استادی (م ۱۳۱۶ش، -)

در تهران به دنیا آمد. در سن دوازده سالگی تحصیلات دوره ابتدایی را به پایان رساند و تا شانزده سالگی به کار و کسب پرداخت. پس از آن و به خاطر رفت و آمد با مسجد امین الدوله بازار تهران به مباحث دینی علاقه‌مند شد و به مدرسه علمیه مروی رفت و تحصیلات علوم دینی را آغاز کرد. حدود چهار سال در تهران ماند و سپس برای ادامه تحصیل به قم رفت. او مدت ده سال در درس خارج فقه و اصول نزد اساتید مختلف شرکت کرد.

آثار:

۱. یادنامه علامه سید ابوتراب خوانساری؛
۲. بررسی قسمتی از کتاب شهید جاوید؛
۳. دانشمندان شیعه؛
۴. شرح احوال خاندان نراقی؛
۵. ابناء الزهراء ابناء الرسول صلی الله علیه و آله؛
۶. شرح احوال و آثار محقق حلی؛
۷. شرح حال آیت الله العظمی اراکی؛
۸. فدک؛
۹. دانشمندان گلپایگان؛
۱۰. من اعلام الشیعه؛
۱۱. نگاهی به خوانسار.

۳۱. سید هادی خسروشاهی (م ۱۳۱۷ش، -)

در تبریز به دنیا آمد. مقدمات را همان جا خواند و در سال ۱۳۳۲ هـ ش به قم رفت و نزد اساتیدی چون آیت الله بروجردی، امام خمینی علیه السلام علامه طباطبایی تلمذ کرد.^۱

آثار تاریخی:

۱. خاطرات زندگی صبحی و تاریخ بایی گری و بهایی گری؛
۲. فدائیان اسلام، تاریخ، عملکرد، اندیشه؛
۳. مصلح جهان مهدی موعود از دیدگاه اهل سنت؛
۴. امام علی علیه السلام و حقوق بشر؛
۵. نامه‌ها و اسناد سیاسی تاریخی سید جمال الدین اسدآبادی؛
۶. امام علی علیه السلام و انقلاب فرانسه؛
۷. امام علی علیه السلام و سقراط؛
۸. امام علی علیه السلام و قومیت عرب؛
۹. حرکت اسلامی فلسطین از آغاز تا انتفاضه؛
۱۰. عبدالله بن سبا؛
۱۱. اهل بیت علیهم السلام فی المصر؛
۱۲. حرکت‌های اسلامی معاصر (۲۰ ج)؛
۱۳. اسناد نهضت اسلامی ایران (۱۰ ج).

۳۲. عبدالرحیم عقیقی بخشایشی (۱۳۱۸ش، -)

در بخشایش به دنیا آمد. تحصیلات خود را در همان جا شروع کرد و در سال ۱۳۷۸ هـ. ق برای ادامه تحصیل به قم مهاجرت کرد. و پس از آن به دانشگاه تهران رفت و در سال ۱۳۹۱ هـ. ق موفق به دریافت مدرک لیسانس از آن دانشگاه شد.^۱

آثار تاریخی:

۱. سه مقتل گویا در حماسه عاشورا؛
۲. الاسلام و الحضارات الغربیه؛
۳. زندگی نامه پیشوایان؛
۴. علی علیه السلام حماسه جاودان؛
۵. تطبیقات مفسران شیعه؛
۶. فقهای نامدار شیعه؛
۷. شام سرزمین خاطره‌ها و خطبه‌ها؛

۸. پیشوایان اسلام، زندگانی امام حسن عسکری علیه السلام.

۳۳. سید حمید روحانی (م ۱۳۲۰ ش، -)

او در سمنان متولد شد، در سال ۱۳۳۹ هـ. ش وارد حوزه علمیه قم شد. در سال ۱۳۴۶ هـ. ش پس از اعمال فشار ساواک به حوزه علمیه نجف رفت. او از درس اساتیدی چون امام خمینی علیه السلام و سید مصطفی خمینی استفاده نمود. او در سال ۱۳۵۹ هـ. ش مرکز اسناد انقلاب اسلامی و در سال ۱۳۸۲ هـ. ش تاریخ‌پژوهی ایران معاصر را تأسیس کرد.

آثار تاریخی:

۱. نهضت امام خمینی علیه السلام (تاکنون ۳ ج)؛
۲. حکومت اسلامی؛
۳. آوای انقلاب؛
۴. آزر خطر؛
۵. من هنا المنطق. (موفق الامام الخميني تجاه الاسرائيل)؛
۶. شریعتمداری در دادگاه تاریخ؛
۷. اسناد انقلاب اسلامی (۵ ج).

۳۴. سید جعفر مرتضی جبل عاملی (ز ۱۳۲۱ ش، -)

سید جعفر در سال ۱۳۸۲ هـ. ق برای تحصیل علوم دینی راهی نجف شده و با جدیت به تحصیل پرداخت. در سال ۱۳۴۷ هـ. ش به قم مهاجرت کرد و فعالیت خود را در دیار قم ادامه داد. ایشان مدت ۲۵ سال در ایران اقامت داشت و پس از آن به جبل عامل برگشت.^۱

آثار تاریخی:

۱. الصحيح من سيرة النبي الاعظم صلی الله علیه و آله (۳۵ ج)؛
۲. مأساه الزهراء علیها السلام؛
۳. خلفیات کتاب مأساه الزهراء علیها السلام؛
۴. الحیاة السیاسیة للامام الحسن علیه السلام؛
۵. سلمان فارسی فی مواجهة التحدی؛

۱. رسول جعفریان، مقالات تاریخی، ج ۱۱، ص ۱۳۷.

- ۶ امام علی علیه السلام و خوارج؛
 ۷. دراسات وبحوث فی التاريخ و الاسلام؛
 ۸. ابوذر مسلمان یا سوسیالیست؛
 ۹. بنات النبی ام ربائبه؟؛
 ۱۰. الغدير والمعارضون؛
 ۱۱. كربلاء فوق الشبهات؛
 ۱۲. صراع الحرية فی عصر المفید؛
 ۱۳. منطلقات البحث العلمی فی السیرة؛
 ۱۴. الحياة السياسية للإمام الجواد؛
 ۱۵. السوق فی ظل الدولة الإسلامية؛
 ۱۶. نقش الخواتیم لدى الأئمة عليهم السلام؛
 ۱۷. ابن عباس وأموال البصرة؛
 ۱۸. خوارج تاريخياً و سياسياً؛
 ۱۹. الزواج الموقت فی الاسلام؛
 ۲۰. الحياة السياسية للأمام رضا عليه السلام؛
 ۲۱. حديث الافک (تاريخ و دراسة).

۳۵. عبدالمجید معاد بخواجه (ز ۱۳۲۶ش، -)

در قم به دنیا آمد. در نوجوانی به زنی طلبگی درآمد و پس از گذراندن مقدمات عربی، ادبیات، فقه و اصول نزد استادان آن زمان، تا مرز اجتهاد پیش رفت.^۱
 آثار تاریخی:

۱. شکوه تنهایی در سکوت ریزه (زندگی نامه ابوذر غفاری).
۲. مجموعه تاریخ اسلام؛ عرصه دگراندیشی و گفتوگو (۶ج)

۳۶. علی ابوالحسنی (منذر) (م ۱۳۳۴ش، -)

در تهران متولد شد. پس از پایان تحصیلات ابتدایی در آموزشگاه حرفه‌ای رضا پهلوی (خیابان ری) به تحصیل در رشته ماشین‌افزار

<http://www.ir.irdc.ir/author/185.aspx.default> کد پدیدآورنده: ۱۸۵ تاریخ بازدید: ۱۳۸۸/۴/۵

پرداخت و در سال ۱۳۵۱ هـ. ش. فارغ‌التحصیل شد. سپس در ادارهٔ مخابرات استخدام شد و به طور هم‌زمان شب‌ها در هنرستان شماره ۳ تهران در همان رشته ادامه تحصیل داد. او پس از ورود به دانشگاه با حوزه آشنا شد و دانشگاه را رها کرد و به حوزه علمیه قم رفت.^۱

آثار تاریخی:

۱. سیاه‌پوشی در سوگ ائمه نور علیهم‌السلام ریشه‌های تاریخی و مبانی فقهی؛
۲. آیت‌الله العظمی سید محمدکاظم طباطبایی یزدی پرچمدار عرصه جهاد و اجتهاد؛
۳. مه‌ماتما گاندی، همدلی با اسلام و همراهی با مسلمین؛
۴. بوسه بر خاک پی حیدر؛
۵. اندیشهٔ سبز و زندگی سرخ؛
۶. شیخ ابراهیم زنجانی؛
۷. آینه‌دار طلعت یار (سیری در زندگی و افکار ادیب پیشاور)؛
۸. شیخ فضل‌الله نوری انقلابی عصر استبداد؛
۹. جنگ‌های صلیبی به نام مسیح به کام شیطان؛
۱۰. ترفندهای مبارزان در عصر پهلوی؛
۱۱. مشروطیت؛
۱۲. محاکمه استبداد مدرن رضاخان در حضور شاه و فروغی؛
۱۳. روایط و مناسبات آیت‌الله لنکرانی و امام خمینی علیه‌السلام؛
۱۴. کالبد شکافی یک شایعه در تاریخ مشروطیت؛
۱۵. ریشه‌ها و پی‌آمدهای مشروطیت.

۳۷. رضا مختاری (م ۱۳۴۲ ش. -)

در رضوان‌شهر اصفهان به دنیا آمد. در سال ۱۳۵۶ هـ. ش برای تحصیل در حوزهٔ علمیه به قم رفت. مقدمات، تفسیر، فقه، اصول، فلسفه و عرفان را در محضر استادانی چون آیات عظام بهجت علیه‌السلام، تبریزی، جوادی آملی، حسن‌زادهٔ آملی، سبحانی و ... آموخت. در سال ۱۳۷۸ هـ. ش مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه را تأسیس کرد که تا کنون ۹ کتاب درسی برای

حوزه های علوم دینی سامان داده و منتشر کرده است.^۱

آثار تاریخی:

۱. سیمای فرزندگان؛

۲. شهید الاول حیات و آثاره.

۳۸. رسول جعفریان (م ۱۳۴۳ش، -)

در «خوراسگان» از توابع اصفهان دنیا آمد. دوره دبستان را در زادگاهش گذراند و سپس برای ادامه تحصیل به اصفهان آمد و دوره راهنمایی را در این شهر آغاز کرد. در سال ۵۷ و در آستانه پیروزی انقلاب اسلامی، برای ادامه تحصیلات حوزوی، به قم رفت. وی در قم از درس اساتیدی چون آیت الله جوادی آملی، آیت الله مصباح یزدی، آیت الله ممدوحی، آیت الله گرامی و نیز آیت الله جعفر مرتضی جبل عاملی، کسب فیض کرد. تناسب کاری و حوزه اصلی او، پژوهش در تاریخ اسلام و صفویه و کم و بیش تاریخ معاصر است.^۲

آثار تاریخی:

۱. پیش درآمدی بر تاریخ اسلام؛

۲. دخالت انگلیس در واقعه مشروطه؛

۳. آشنایی مقدماتی با روش تحقیق در تاریخ؛

۴. تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا قرن هفتم هجری؛

۵. مقدمه ای بر تاریخ تدوین حدیث؛

۶. حیات سیاسی فکری امامان شیعه علیهم السلام؛

۷. تاریخ اسلام و ایران تا پایان قرن چهارم هجری؛

۸. قصه خوانان در تاریخ اسلام؛

۹. تاریخ تشیع در ری؛

۱۰. اندیشه تفاهم مذهبی در قرن ششم و هفتم هجری؛

۱۱. جغرافیای تاریخی و انسانی شیعه؛

۱۲. مناسبات فکری و فرهنگی معتزله و شیعه؛

۱. http://www.khobreganrahbari.com/modules/com_content/showpage=pa&Content=name?php

&pid=۲۹

. کیهان فرهنگی، سال نوزدهم، بهمن ۱۳۸۱، شماره ۱۹۶، گفت‌وگو با رسول جعفریان، ص ۵

۱۳. تاریخ تحول دولت و خلافت (از برآمدن اسلام تا برافتادن سفیانیان)؛
۱۴. تاریخ سیاسی اسلام (سیره رسول خدا ﷺ)؛
۱۵. تاریخ خلفا؛
۱۶. منابع تاریخ اسلام؛
۱۷. آثار اسلامی مکه و مدینه؛
۱۸. تاریخ و سیره سیاسی امیر مؤمنان علی بن ابیطالب علیه السلام؛
۱۹. تاریخ تشیع در ایران تا قرن دهم (۳ج)؛
۲۰. تاریخ محمدی؛
۲۱. تاریخ دخانیة؛
۲۲. نقد و بررسی سیره نبوی؛
۲۳. جامعه شیعی نحاوله؛
۲۴. دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال؛
۲۵. تأملی در نهضت عاشورا؛
۲۶. ذهنیت غربی در تاریخ معاصر ما؛
۲۷. بست‌نشینی مشروطه‌خواهان در سفارت انگلیس؛
۲۸. بررسی و تحقیق در جنبش مشروطیت؛
۲۹. دین و سیاست در عصر صفوی؛
۳۰. مروری بر زمینه‌های فکری التقاط جدید در ایران؛
۳۱. نزاع سنت و تجدد؛
۳۲. اندیشه تفاهم مذهبی در قرن ششم و هفتم هجری؛
۳۳. مرجئه، تاریخ و اندیشه؛
۳۴. علل بر افتادن صفویان؛
۳۵. نماز جمعه، زمینه‌های تاریخی و آگاهی‌های کتاب‌شناسی؛
۳۶. احوال و آثار بهاء‌الدین محمد اصفهانی، مشهور به فاضل هندی؛
۳۷. مقالات تاریخی (۱۴ج)؛
۳۸. تاریخ ایران اسلامی (دفتر اول از پیدایش اسلام تا ایران اسلامی)؛
۳۹. تاریخ ایران اسلامی (از یورش مغولان تا زمان ترکمانان)؛
۴۰. صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست (۳ج)؛
- تحلیلی از تحولات فکری و سیاسی پس از رسول صلی الله علیه و آله و سلم؛

۴۲. جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی سیاسی ایران (سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۲۰ هـ. ش)؛
 ۴۳. سلطان محمد خدابنده... الجایتو و تشیع امامی در ایران؛
 ۴۴. بحران آذربایجان (۱۳۲۵-۱۳۲۴ هـ. ش)؛
 ۴۵. برگ‌هایی از تاریخ حوزه علمی قم؛
 ۴۶. اطلس شیعه.

منابع:

۱. جمعی از پژوهشگران، گلشن ابرار، نورالسجاد، چاپ اول، ۱۳۸۴.
 ۲. دوانی، علی، مفاخر اسلام، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۷.
 ۳. جعفریان، رسول، مقالات تاریخی اسلام، دلیل ما ۱۳۸۱.
 ۴. کاظم قزوینی، سید محمد کاظم مرد علم و جهاد.
 ۵. مجله منہاج، تابستان ۱۳۸۱ شماره ۲۶.
 ۶. پایگاه رسمی دفتر آیت‌الله العظمی سید محمدحسین فضل‌الله. Bayynat.ir
 ۷. پایگاه اسلامی الشیعه.
 ۸. کیهان فرهنگی، شماره‌های ۱۸۶ و ۱۹۶.
 ۹. شریف رازی، محمد، گنجینه دانشمندان، اسلامیه، ۱۳۵۲.
 ۱۰. شریف رازی، محمد، کرامات صالحین، حاذق، ۱۳۷۴.
- صائب عبدالحمید، معجم مورّخی الشیعه، دائرةالمعارف الفقه الاسلامی، اول، ۱۴۲۴ هـ. ق.